

Open access – en trussel mod videnskaben

Jørgen Burchardt

Når de videnskabelige forlag om få år leverer alle deres udgivelser i digital form, har forskningsbibliotekerne ikke længere nogen berettigelse. Samfundet vil kunne spare 400 millioner kroner, som eksempelvis kan gå til at styrke forskningen. Men i stedet risikerer forskningsverdenen at miste et beløb i samme størrelsesorden. Landets øverste biblioteksledelse forsøger nemlig at etablere opgaver, som alene har til formål at sikre, at bibliotekssektoren fortsat kan spille en rolle. Begrebet *open access* (OA) er et af disse tiltag. I korthed står det for, at videnskab skal ligge frit tilgængeligt på internettet. At gratis artikler kan blive en dyr affære for samfundet og til ulempe for videnskaben, er biblioteksfolkene desværre ligeglade med.

ER FORLÆGGERE PENGEGRISKE – ELLER AMBASSADØRER FOR OPEN ACCESS?

Fri og gratis adgang til offentligt finansieret forskning lyder umiddelbart som en god idé. Gratis forskning – hvem kan være uenig i det? OA hedder fænomenet, som ofte følges af argumentet om, at når forskning én gang er blevet betalt af samfundet, så skal bibliotekerne ikke betale for forskningen en gang til. Denne argumentation lyder også fornuftig, fordi det samtidig antydes, at de private udgivere blot tilraner sig forfatterens rettigheder for at tjene penge. En lille tvivl kan dog nage, hvis man tænker argumentet igennem. Kunne det samme argument ikke have været brugt, da første nummer af *Bibliotek for Læger* udkom i 1809? Var det dengang et pengegrisk forlag, som tilranede sig de samfundsbetalte forskeres resultater for at få et eksorbitant overskud?

BIBLIOTEK FOR LÆGER · DECEMBER 2011

2 Nej. Der var i 1809 ikke tale om et pengegrisk forlag, men ligesom de fleste af verdens forlag i dag var det en fornuftig udgiver, som ønskede indtægter, så det redaktionelle arbejde, produktionen, trykningen og distributionen kunne blive betalt. Denne økonomi har faktisk været grundlaget for verdens videnskabelige kommunikation i århundreder. Der var dengang som nu *intet* odiøst i, at et forlag udgav videnskab til salg. Der har i århundreder eksisteret en gensidig aftale mellem forfatter og forlag. Forlaget har lovet at bearbejde og udgive forfatterens værk, mens forfatteren til gengæld har lovet ikke at give sit værk til et andet forlag, hvorved en sund økonomi i udgivelsen kunne blive undermineret.

Længe inden begrebet OA blev lanceret, havde der været formidlet gratis tidsskrifter via internettet [1-3]. De første egentlige videnskabelige udgivelser begyndte at dukke op omkring 1991, hvor tidsskriftet *E-journal* blev tilgængeligt. Den første udgivelse herhjemme var *First Monday*, som det daværende internationalt baserede danske forlag Munksgaard (i dag en del af forlagsgruppen Wiley/Blackwell) etablerede i 1996. Det internationale tidsskrift havde en redaktion, der var domineret af amerikanere, og det blev to år senere solgt til udlandet, hvor det lever i bedste velgående.

Efterhånden som det blev lettere og billigere at drive en hjemmeside, kom der flere gratis videnskabelige udgivelser til. I slutningen af 1990'erne var udgiften faldet til under 1.000 kroner om året, og i skrivende stund kan det gøres for under 100 kroner. Mange faglige og videnskabelige selskaber kom på nettet. Et af dem var KVINFO, som siden 1995 har drevet en hjemmeside, hvorfra man kunne relancere *FORUM for køn og kultur* som landets første gratis onlinekulturtidsskrift. I 2001 var jeg selv med til at gøre *Tidsskrift for Arbejdsliv* til det første dansksprogede *peer review*-bedømte tidsskrift på nettet. Det fik dog en »spærretid« på et år, således at udgiveren af papirudgaven kunne sælge tilstrækkeligt med abonnementer til at finansiere udgivelsen. Også *Ugeskrift for Læger* indførte en umiddelbar adgang, da tidsskriftet lagde sine artikler på nettet et halvt år efter den trykte version var udkommet. Denne service er imidlertid ophørt i 2010, da det viste sig, at man mistede for mange indtægter ved ordningen. I 2008 var omkring en femtedel af danske videnskabelige tidsskrifter gratis tilgængelige på nettet enten umiddelbart (11%) eller forsinket (8%) [3].

BIBLIOTEKERNES FORSØG PÅ AT MONOPOLISERE OPEN ACCESS

Den tidligere nævnte OA var baseret på frivillighed. Efterhånden dukkede der imidlertid en ny og mere fundamentalistisk retning op. Talsmændene gik ind for, at forskerne skulle *tvinges* til at lægge deres forskning på nettet. Prioriteringen af den gratis adgang var så høj, at tvangen skulle ske via lovgivning og påbud fra bevillingshavere. Denne definition af OA udviklede sig i biblioteksverdenen, herhjemme hos Danmarks Elektroniske Fag- og Forskningsbibliotek (DEFF), som de facto er en udviklingsafdeling under Styrelsen for Bibliotek og Medier. DEFF har flere forskellige opgaver, men et af dets store områder er OA og elektronisk publicering. I samarbejde med de lokale universitetsbiblioteker er der efterhånden blevet brugt et flercifret millionbeløb på projektet.

Forløberen for DEFF var Statens Udvalg for Videnskabelig og Teknisk Information og Dokumentation under Forskningsministeriet (DANDOK). DANDOK havde en ligelig repræsentation fra forskningsbiblioteks- og dokumentationssektoren samt fra brugerne (primært forskere) [4], men den voksende Styrelse for Bibliotek og Medier overtog snart initiativet og lagde det over i det nyoprettede DEFF [5]. Bibliotekssektoren satte sig fra starten tungt på DEFF, hvor alle de operative udvalg blev bemandede med biblioteksansatte. Forskerne blev i realiteten udelukket fra at være aktive. Bibliotekernes magt på området blev følelig for forskerne, idet de ikke fik del i de mange midler, som siden 1998 er vokset til omkring 380 millioner kroner. Selvom tidsskriftsudgivere har forsøgt at få tilskud til udvikling af OA-tidsskrifter via disse midler, er det altid blevet afslået. Derimod har bibliotekerne selv sat mange initiativer i gang vedrørende forskningsformidling, men oftest ikke særligt heldige. Bibliotekernes ledelse troede eksempelvis, at såkaldte emneportaler var fremtiden, og store millionbeløb blev brugt til at oprette og drive disse portaler. Kun et par enkelte har overlevet, mens BiziGate, Energiportalen, Historikerportalen, Juraportalen etc. er gået til glemslens kirkegård for initiativer, som virkeligheden viste, at der ikke var brug for.

På trods af bibliotekssektorens herved dokumenterede uduelighed i internethåndtering er dens agitation for sine løsninger ikke stoppet. Tværtimod har man ført en effektiv kampagne på de indre linjer med lobbyarbejde over for politikere og embedsmænd for at få dem overtalte til at støtte bibliotekernes udgave af OA. Igen er et flercifret millionbeløb blevet

- 4 brugt på lukkede konferencer, rapporter og ikke mindst støtte til lobbyorganisationer. På de danske universiteter har man støttet et OA-netværk, hvis hjemmeside er *www.open-access.dk* (ikke at forveksle med Foreningen af Danske Videnskabsredaktørers modvægt, *www.openaccess.dk*), og internationalt deltager man i interesseorganisationen Knowledge Exchange i samarbejde med andre landes biblioteksorganisationer. Lobbyarbejdet er lykkedes. Internationalt fik man i 2007 EU's ministerråd til at vedtage en hensigtserklæring for indførelse af OA for sine medlemslande, og i 2009 fik den danske bibliotekssektor grønt lys fra Videnskabsministeriet til på ministeriets vegne at udarbejde den nationale danske politik på området. Udvalget havde ingen centrale aktører fra forskningspublicering som medlemmer. Ingen aktive videnskabsredaktører eller udgivere deltog.

UDGIVERNE FIK SKYLD FOR PRISSTIGNINGER

Det kan umiddelbart lyde mærkeligt, at videnskabspubliceringens mest centrale aktører – videnskabsredaktører og udgivere – holdes væk fra udviklingen af et område, som de kender mest til og tilmed er pionerer på, mens en sekundær aktør som bibliotekerne har overtaget styringen. Det er der dog en naturlig forklaring på, og denne del af historien begynder i USA for godt ti år siden. På dette tidspunkt begyndte de amerikanske forskningsbiblioteker nemlig at have problemer med at få deres økonomi til at hænge sammen. Udgifterne til indkøb steg, uden at bevillingerne blev forøget tilsvarende. Deltagerne i biblioteksverdenens mange konferencer i det seneste årti har mange gange set kurven over udgifterne til videnskabelige bøger og tidsskrifter. Mens inflationen i de 20 år fra 1986 til 2006 fordobledes, steg udgifterne til anskaffelse af tidsskrifter mere end tre gange. Dette blev kaldt for »tidsskriftskrisen«. Bibliotekerne gav straks udgiverne skylden for prisstigningen, og igennem bibliotekernes organisation, American Research Libraries, begyndte en kraftig politisk agitation imod udgiverne (Fig. 1).

Prisstigningerne skete især inden for området *science, technology & medicine* (STM), hvor de største forlag med den britisk-hollandske forlagskoncern Elsevier i spidsen blev anklaget for at tage uforholdsmæssigt store profiler. Denne anklage er igennem biblioteksfolkens konferencer med og for biblioteksfolk blevet til en selvforstærkende myte, som de kom til at tro på. Dette er også baggrunden for, at udgivere og viden-

Trends in Book and Journal Spending in ARL Libraries, 1986-2006

% Percent Increase

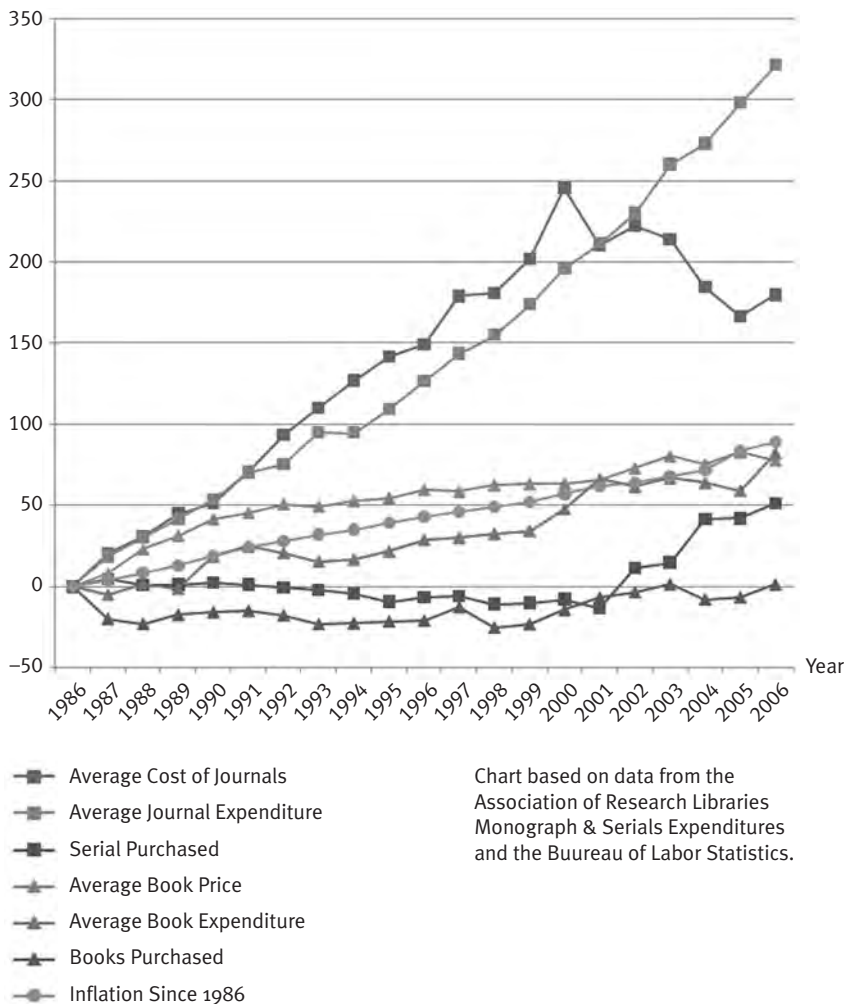

Fig. 1. De stærkt stigende udgifter til videnskabelig formidling blev i mange år opfattet som et stort problem. »Tidsskriftskrisen« kaldte forskningsbibliotekerne udviklingen, som her anskueliggøres af tal fra de amerikanske forskningsbibliotekers pris- og indkøbsstatistik. Udgiftsposten for materialer udgør dog kun en femtedel af bibliotekernes samlede udgifter, og indkøb af de nye digitale tjenester kan give store besparelser i de resterende 80%.

skabsredaktører betragtes som fjender, der ikke på nogen måde skal deltage i udviklingen af en politik på området. I bibliotekarernes selvforståelse er bibliotekerne de »gode«, som for videnskabens skyld må gøre *alt* for at bekæmpe de »onde«, dvs. de pengegriske forlag. Anklagen findes

6 stadig, selvom ingen biblioteksfolk mere tør formulere den offentligt. Den forhenværende videnskabsminister Charlotte Sahl-Madsen (K) har således videreformidlet bibliotekernes påstande (se senere), ligesom journalister ved fagbladet *Ingeniøren* har citeret unavngivne bibliotekskilder for, at prisstigningerne for videnskabelige artikler skyldtes monopolagtige forhold, som fik forlagene til at skovle ublu fortjenester ind [8]. For at be- eller afkræfte denne teori anmeldte Foreningen af Danske Videnskabsredaktører i foråret 2011 det største internationale forlagshus, Reed Elsevier, til Konkurrence- og Forbrugerstyrelsen med påstanden om, at selskabet udnyttede dets monopolstatus. Styrelsen frifandt imidlertid forlaget pure og konkluderede: »Styrelsen kan ikke på det foreliggende grundlag konstatere tegn på, at Reed-Elsevier misbruger en eventuel dominerende stilling i markedet for udgivelse [af] videnskabelige tidsskrifter«. ¹ Man lukkede herefter sagen.

Biblioteksfolk tror imidlertid stadig på »tidsskriftskrisen«, og OA er et af midlerne til at bekæmpe de i bibliotekernes øjne uhyrlige forlag.

BIBLIOTEKERNE OVERFLØDIGGØRES

Problemstillingen med prisstigningerne er ikke helt så simpelt, som bibliotekerne har forsøgt at få politikere og universitetsadministratorer til at tro. En nærmere analyse afslører, at der er mindst to andre betydende årsager til prisstigningerne. Den ene er, at mængden af produceret videnskab i verden er stigende. Mængden er ligefrem proportional med antallet af forskere, og da der især inden for STM-områderne er sket en kraftig tilvækst af forskere fra BRIC-landene (Brasilien, Rusland, Indien og Kina), er mængden af publiceret forskning indlysende nok også steget kraftigt.

Den anden faktor er måske den vigtigste. Der er nemlig kommet en lang række digitale tjenester til. Digitaliseringen har betydet, at forskerne kan læse ca. en fjerdedel flere artikler i dag, end de kunne i 1999, da »e-revolutionen« for alvor tog fart.² Disse artikler kommer fra dobbelt så mange forskellige tidsskrifter, end forskerne benyttede for bare 12 år siden. Ikke mindst forlagenes digitale søgetjenester har forårsaget denne langt mere effektive arbejdsform. Adgangen til tidsskrifterne sker umiddelbart, hvor forskerne tidligere måtte vente i op til flere måneder, før de kunne få en bestemt artikel. Nu kan de fremskaffes med sekunders varsel, og uden at man skal bevæge sig hen til et bibliotek. Bibliotekerne leverer i dag ad-

gang til mellem tre og ti gange så mange tidsskrifter som for blot et årti siden. Det store antal tidsskrifter betyder, at mere end 90% af forskerne i dag har adgang til mere end 90% af den udgivne litteratur.

Priserne er rent faktisk kun steget med 5,5% i de seneste fem år. Denne stigning skal ses i forhold til en inflation på 3% og på baggrund af, at væksten i artikelantallet har været på 3-4% (ligesom brugen er steget med ca. 20% om året). Den effektive pris pr. artikel er derved blevet meget reduceret. Videnskaben har virkelig haft en stor fordel af den digitalisering, som Elsevier og andre forlagskoncerner har stået i spidsen for. Ja, de digitale tjenester fra forlagene overflødiggør faktisk bibliotekerne! Bibliotekernes indkøb af materialer udgør faktisk kun omkring 20% af bibliotekernes samlede udgifter [6], hvorfor det ikke betyder så meget, om denne post skulle stige lidt for at betale de nye digitale tjenester. Derimod er de resterende 80% af bevillingerne udgifter, som i stort omfang vil forsvinde, når forlagene om få år helt har overtaget bibliotekernes hidtidige arbejde. Grundlæggende skal bibliotekarerne ikke mere åbne pakker med tidsskrifter og bøger, forsyne dem med stregkoder, skrive registre med placering og indeksere hver enkelt artikel. Der skal heller ikke betales for reoler og husleje.

I den daglige drift er der tilsvarende store besparelser, når de daglige rutiner afskaffes. Bibliotekarere skal ikke længere hente tidsskrifter, når lånerne ønsker dem, føre kontrol med låner og tidsskrift og igen registrere, når det lånte kommer tilbage på sin reol. Alt dette traditionelle biblioteksarbejde er nu overflødiggjort takket være de videnskabelige forlags digitale udgivelser, og det ville være mere end naturligt, at politikere og administratorer var glade for således at kunne reducere bevillingerne til bibliotekerne.

FRIVILLIG OPEN ACCESS FOR RIGE UDGIVERE

Med mere end 15 års erfaringer og med de store fordele ved OA, som bibliotekssektoren har postuleret, skulle man umiddelbart tro, at alle udgivere snart ville lægge samtlige tidsskrifter på nettet. Det gør de imidlertid ikke. En opgørelse inden for STM-området viser, at man kun benytter OA ved udgivelsen af 3% af verdens artikler. Undersøgelser af danske forhold har vist, at udgiverne bag OA-tidsskrifter i stor udstrækning er institutioner. De har en naturlig interesse i at markedsføre sig, og de bi-

8 drager derfor med store beløb i tilskud til det tilknyttede tidsskrift. Blandt institutionerne findes mange statslige (eller i hvert fald statsfinansierede) institutioner, fx Socialforskningsinstituttet med tidsskriftet *Social Forskning*. En anden gruppe er de store faglige professionsforeninger som fx Den Danske Dyrlægeforening med *Dansk Veterinærtidsskrift*. Det er økonomisk stærke foreninger, som ofte har ganske store annonceindtægter. Selskaber og foreninger uden snævre professionsinteresser er langt den største gruppe af selskaber, men de står kun for en meget lille del af OA-tidsskrifterne.

Som hovedregel udgives tidsskrifter først på papir og efterfølgende i digital form. Derimod er antallet af tidsskrifter, der er etableret fra grunden som digitale tidsskrifter – såkaldte *greenfield*-tidsskrifter – forbausende lille. Antallet er faktisk lavere end antallet af nye papirtidsskrifter: Mens der i perioden 1999-2008 blev etableret syv rene digitale tidsskrifter, blev der i samme periode etableret 17 papirtidsskrifter. OA kan altså ikke siges at stå særligt stærkt blandt tidsskriftsudgivere. Det er der naturligvis en meget god forklaring på: OA er i sine forskellige modeller ikke økonomisk bæredygtig uden økonomisk støtte, hvad eksempelvis *Ugeskrift for Læger* har måttet erfare. Generelt er det de stærke organisationer og selskaber, som har etableret OA-tidsskrifter, mens de svage miljøer ikke er nævneværdigt repræsenteret. Dette tyder på, at det er de laveste frugter, der er blevet plukket. Kun velpolstrede udgivere har råd til at forære deres tidsskrifter væk.

KAN TVUNGEN OPEN ACCES BETALE SIG?

En tvungen OA kan blive meget dyr for det offentlige. Regnestykket er meget simpelt: Mens private firmaer i dag abonnerer på tidsskrifter og betaler en god del af omkostningerne ved at producere de videnskabelige artikler, skal det offentlige betale det hele ved OA. Det offentlige skal nemlig fortsat betale den del, man hidtil har betalt i abonnement, men man skal samtidig overtage betalingen af et beløb, som svarer til den manglende indtægt fra de private abonnementer. Denne ekstra offentlige udgift har måske ikke den store betydning på områder, hvor der næsten udelukkende er offentlige abonnementer, fx inden for højenergifysik. Derimod har de fleste af verdens tidsskrifter et flertal af private abonnenter – for danske tidsskrifters vedkommende drejer det sig om ca. 93%. Der findes

BIBLIOTEK FOR LÆGER · DECEMBER 2011

ingen opgørelser over private abonnenter på internationale tidsskrifter, men andelen ligger sandsynligvis på henved 60%. Det offentlige kommer derved til at betale langt mere end det dobbelte af, hvad det hidtil har betalt gennem biblioteksabonnementer. De hidtidige private abonnenter vil til gengæld slippe for at betale deres abonnement, men har ud over denne marginale fordel ingen egentlig gevinst ved OA.

De eneste med en klar fordel af OA er dem, der har det ringeste behov, nemlig dem, som ikke hidtil har abonneret. Forskningen har således ingen fordel ved OA, for forskningsbibliotekerne leverer allerede i dag adgang til mere end 90% af STM-tidsskrifterne. Et kvalificeret bud på, hvad det vil koste at gøre dansk forskning gratis, er 400 millioner kroner årligt. Denne udregning er inklusive bøger [6]. Et så stort beløb er helt urealistisk at fremskaffe inden for universiteternes hidtidige budgetter, uden at det betyder nedskæringer. Nedskæringer vil i givet fald ske på kontoen for forskning, som i dag ligger i størrelsesordenen godt seks milliarder kroner [11].³ En ekstraudgift på 400 millioner kroner vil med andre ord betyde en nedskæring af forskningsmidlerne i størrelsesordenen 6%.

Mit kvalificerede bud er, at bibliotekernes besparelser som følge af forlagenes digitalisering allerede i dag ligger i størrelsesordenen 100 millioner kroner. Mange flere besparelser er naturligvis på vej, når digitaliseringen er blevet helt gennemført. Forlagenes aktuelle levering af digitaliserede tidsskrifter kunne allerede i dag have givet anledning til besparelser. Bevilningerne til bibliotekerne er stort set uforandrede, hvorfor besparelserne må være brugt til nye aktiviteter, men næppe til rationaliseringer. Allerede i dag er andelen af digitale tidsskrifter nemlig meget høj. Antallet af abonnementer på trykte tidsskrifter er derimod faldet med 43% i perioden 2001-2009 [9].⁴ Ifølge en opgørelse fra Københavns Universitetsbibliotek koster anskaffelse af digitale tidsskrifter i dag 30 millioner kroner og anskaffelse af trykte kun et par millioner kroner [7]. Det angives, at der ingen trykte tidsskrifter skal være på Det Natur- og Sundhedsvidenskabelige Universitetsbibliotek fra 2011, og fra 2014 heller ikke på humaniora og samfundsvidenskab. Bogområdets digitalisering går langsommere, men selvom digitale bøger endnu kun omfatter en mindre andel af *download* fra internettet, kan dette område på få år blive væsentligt øget, når der er fundet en fælles standard for e-bogs-læsere, og alle bøger (inklusive de danske) er tilgængelige i digital form. På Københavns Universitetsbibliotek forventer man således at være ophørt med at indkøbe bøger inden

Fig. 2. Den flittige forsker på Det Kgl. Biblioteks manuskriptsal omkring forrige århundredeskifte. I dag sætter forskere sjældent deres ben på et bibliotek, for størstedelen af nyere videnskab kan hentes direkte fra internettet. På fotografiet ses dr.phil. Emil Gigas (1849-1931), som var specialist i spansk litteratur og kulturhistorie (Mariboers samling, Københavns Museum).

2029. Det vil derfor være mest hensigtsmæssigt at lade de professionelle udgivere levere al videnskab i digital form. Herved kan der spares 400 millioner på biblioteksbudgetterne (Fig. 2).

BIBLIOTEK FOR LÆGER · DECEMBER 2011

ET GENIALT KONCEPT ... FOR BIBLIOTEKER!

De færre opgaver med at holde styr på beholdninger og udlån beskrives fint i en artikel af vicedirektør ved Det Kgl. Biblioteket Michael v. Cotta-Schønberg. Artiklen handler om, hvad biblioteket skal overleve på, når tidsskrifter og bøger om få år kun leveres digitalt, og han fremfører blandt andet:

»Hvis det lykkes bibliotekerne at hage sig fast til formidlingen af digitale videnressourcer til universitetet kan de overleve som institution. Hvis ikke forsvinder en værdifuld institution, der har tjent civilisationen vel i århundreder, men hvis tid er omme, fordi andre løsninger tjener en ny tid bedre« [7].

Det at løfte begrebet OA op til at være af ualmindelig stor vigtighed har gjort, at bibliotekerne i stor udstrækning har fået overtaget i debatten. Det er taktisk set genialt at centrere diskussionen om de 20% af omkostningerne ved videnskabsformidling, som forlagsudgifterne udgør. Herved undgår bibliotekerne nemlig at tale om de største rationaliseringsmuligheder, som ligger ved digital publicering: de 80%, som er bibliotekernes egne udgifter. Det bliver dermed en diskussion om »fri« versus »ikke fri« forskning, hvor enhver pr. refleks vil gå ind for førstnævnte. Fokus på prisen retter samtidig opmærksomheden bort fra det ellers vigtigste ved videnskabsformidlingen: kvalitet. Eksempelvis medtog Videnskabsministeriets OA-udvalg i sine rapporter stort set ingen overvejelser om, hvorvidt kvaliteten kunne opretholdes under en tvungen OA-politik, eller for den sags skyld om der fortsat ville eksistere en redaktionel frihed med mulighed for akademisk fornyelse under de tvangsordninger, som bibliotekerne ønskede. Det biblioteksdominerede OA-udvalg stillede da også forslag om, at der skulle etableres bibliotekardrevne OA-arkiver for et større millionbeløb. Samtidig ønskede biblioteksfolkene fortsat at bestemme på området.

MINISTER OG FOLKETING FØRT BAG LYSET?

Bibliotekerne er klar over deres alvorlige situation og benytter naturligt alle midler i overlevelseskampen. Desværre benytter de også nogle metoder, som videnskabsredaktører og udgivere finder mindre sympatiske. Jeg har tidligere beskrevet, hvorledes bibliotekssektoren satte sig tungt på de

12 økonomiske bevillinger. Det var desværre ikke det eneste, der skete. Sektoren udelukkede samtidig videnskabsredaktører og alt, hvad der lugtede af udgivere, fra centrale møder og konferencer. Herved blev politikere og embedsmænd reelt forhindret i at kende til andre synspunkter end bibliotekssektorens. Pionererne inden for OA og andre danske tidsskriftsudgivere er ikke blevet inviteret til en eneste af de mange konferencer, som bibliotekssektoren har afholdt. Konferencernes formål har udelukkende været at vise de store fordele ved OA. Nogle af de vigtigste møder blev afholdt på Hotel Marienlyst i Helsingør, hvor der ud over biblioteksansatte deltog beslutningstagere fra alle de nordiske lande. Der var *ingen* tidsskriftsudgivere blandt oplægsholderne, men værre var, at selvom arrangementerne var annonceret som åbne for alle, blev flere udgivere direkte nægtet adgang. Man skulle ellers tro, at det var relevant at høre, hvad redaktionen af Danmarks suverænt største videnskabelige tidsskrift, *Ugeskrift for Læger*, havde at sige om sine erfaringer med OA. Man kunne også have henvendt sig til undertegnede, som ikke alene har ti års erfaring med OA-udgivelse, men også har skrevet bøger og artikler om videnskabspublicering og tillige er formand for Foreningen af Danske Videnskabsredaktører.

Et par andre eksempler viser, hvor presset bibliotekssektoren må være: Da man skulle overbevise ministeriet om nytten af indførelse af OA ved tvang, ønskede man at have en økonomisk rapport, som viste fordelene ved en så drastisk statslig politik. I stedet for at finde en neutral og uvildig dansk forsker, fandt man en økonom fra den anden side af jordkloden – John Houghton – hvis meget positive indstilling til OA man i forvejen kendte. Den australske økonom havde ikke overraskende store problemer med at afdække de danske forhold. DEFF's sekretær havde afslået, at danske udgiveres økonomiske forhold skulle indgå i rapporten, og australieren benyttede derfor kun tilgængeligt statistisk materiale, som han imidlertid også havde store problemer med at håndtere. Således overså han i sin rapport størstedelen af universiteterne i Aarhus og København ved sine udregninger af de nationale publikationsudgifter [10]. Værst var dog økonomens ensidighed, idet han »glemte« at inddrage baggrundsmateriale fra alle de forskere og aktører, som kunne have givet ham et helt andet billede end det, bibliotekerne ønskede. Der har i de seneste år været udført meget forskning, som betvivler de påståede økonomiske fordele ved en OA-publicering. For eksempel blev et kvalificeret arbejde af lektor Tove Faber

Frandsen fra Syddansk Universitet helt overset. Hun havde påvist, at OA *ikke* havde den citeringsfordel, som bibliotekssektoren påstod. Når Videnskabsministeriet i dag skal forklare sit engagement i OA, kan embedsmændene kun henvise til Houghtons bestillingsarbejde, som er tendentiøst og i bedste fald dybt forældet.

Den systematiske udelukkelse af redaktører blev åbenbart i forbindelse med et møde i foråret 2009, hvor DEFF i diskussionen var blevet kritiseret for ikke at inddrage videnskabsredaktører og udgivere i sit arbejde med OA. Vicedirektøren i nævnte styrelse (som også var sekretær for DEFF) lovede forsamlingen, at han straks ville sørge for, at disse centrale interessenter fik lejlighed til at deltage. Men ikke alene holdt embedsmanden ikke sit løfte, han undlod også at give DEFF det notat, som Foreningen af Danske Videnskabsredaktører efterfølgende sendte med en detaljeret beskrivelse af, hvordan foreningen agtede at bidrage til arbejdet. Ved at dette notat blev tilbageholdt, fik Videnskabsministeriet ikke kendskab til centrale aktørers tilsagn om at medvirke. Der er efterfølgende blevet klaget til Ombudsmanden over forløbet, som i uhyggelig grad ligner magtfordrejning fra en stærk statsinstitutions side.

Videnskabsministeren selv er også blevet ramt af bibliotekssektorens ensidighed. Folketingets Udvalg for Videnskab og Teknologi har således igennem en lang periode fulgt sagen og stillet en lang række kritiske spørgsmål for at sikre forskernes interesser. Da de bekymrede folketingsmedlemmer endnu engang spurgte ministeriet, om dets forslag til OA nu også var undersøgt nøje, fik den daværende videnskabsminister hjælp til sit svar fra Styrelsen for Bibliotek og Medier. Styrelsen gav hende imidlertid misvisende oplysninger, som hun videregav til Folketinget. Sagen begyndte, da Marianne Jelved (R) på vegne af udvalget havde stillet spørgsmål til forslaget fra Videnskabsministeriets OA-udvalg. Kunne en politik med tvungen OA af de manuskripter, som tidsskrifterne havde godkendt til publicering, ikke føre til underminering af de eksisterende tidsskrifters eksistens, ville hun gerne vide i spørgsmål 219 af maj 2011. Videnskabsministeren svarede blandt andet:

»Jeg antager, at der med spørgsmålets formulering om at fratage forlagene en investering sigtes til disses mulighed for at oppebære et overskud samtidig med, at der gives mulighed for parallelarkivering. Der er ikke foretaget en større analyse af dette, men der er eksempler på, at forlag tjener penge, selvom de tillader parallel publicering. Her kan jeg nævne det hollandske forlag Elsevier, som tillader udbredt parallelpublicering (...)«.⁵

- 14 Folketingsmedlemmerne blev vildledt af svaret. Elsevier tillader lige præcis *ikke* en »udbredt parallelpublicering«, men kun forfatteres personlige arkivering, hvis det vel at mærke ikke sker systematisk. OA-udvalgets forslag lægger i høj grad op til en systematisk arkivering, og det endda med brug af tvang.

De sagesløse folketingsmedlemmer måtte efter dette svar tro, at man sagtens kunne tvinge OA igennem, når det ikke lod til at påvirke økonomien hos verdens største forlag. Da forlaget har en markedsandel på ca. en fjerdedel af artiklerne inden for STM-området, måtte politikerne samtidig tro, at alle disse artikler ville blive offentligt tilgængelige. Det er imidlertid ikke tilfældet, idet alene dette forlags politik forhindrer ca. 25% af danske forskeres artikler i at blive offentliggjort i OA.⁶ Det er svært at vide, om ministeren (og derved Folketinget) bevidst er blevet ført bag lyset af OA-begejstrede embedsmænd, eller om de ganske enkelt ikke har været klar over, hvordan tingene hænger sammen. Begge muligheder er dog dybt foruroligende, og man kan undres over, at et så vidtrækkende forslag kan blive fremført på et så tyndt og fejlagtigt grundlag.

ASYMMETRISK MAGTFORHOLD

Det er naturligt at stille spørgsmålet om, hvordan bibliotekssektoren har kunnet sætte sig på et så vigtigt politikområde, uden at hverken forskerne eller udgiverne har været i stand til at forhindre det. Forklaringen ligger i det asymmetriske magtforhold i den akademiske verden. Udgiverne er traditionelt uafhængige forlag eller faglige foreninger uden (eller med en svag) organisatorisk forbindelse til universiteter og statsmagt. Dette er en udpræget fordel for den akademiske verden, idet tidsskriftsredaktionerne herved har en neutral stilling og kan vurdere artikler efter kvalitet og *ikke* efter institutionstilknytning eller pengemagt. Det er akademisk frihed i bedste forstand.

Forskningsverdenen kunne i teorien godt have tættere bånd til Videnskabsministeriet, men i praksis er de sekundære aktører – biblioteksfolkene – meget tættere på. Universitetsbibliotekerne arbejder tæt sammen med Styrelsen for Bibliotek og Medier. Samme tætte forbindelse har forskerne langt fra til Videnskabsministeriet, og Danske Universiteter (de otte danske universiteters interesseorganisation) kæmper for at tiltrække bevillinger, politisk opmærksomhed, studenter og lærerkræfter. Forholdet til

ministeriet er ofte konfliktfyldt. Selvom Styrelsen for Bibliotek og Medier ligger under Kulturministeriet, er den blevet en central aktør for Videnskabsministeriet ved blandt andet at stå for infrastrukturen bag de bibliometriske forskningsindikatorer (se artikel om bibliometri andetsteds i dette temanummer). Når den tendentiøse sagsbehandling skal kritiseres, er det ikke alene bibliotekssektoren, som må stå for skud. Man skal huske, at Styrelsen for Bibliotek og Medier ikke ligger under Videnskabsministeriet, hvorfor den kun har indflydelse i den udstrækning, at Videnskabsministeriet og Forsknings- og Innovationsstyrelsen har overdraget den. Videnskabsministeriet har ikke i de seneste ti år interesseret sig seriøst for forskningsformidling. Da bibliotekssektoren bød sig til i foråret 2009 og ville udarbejde en politik om OA (som landet jo var forpligtet til ifølge en EU-beslutning), sagde ministeriet derfor ja tak. Man havde selv meget andet at lave, og de flinke mennesker i bibliotekssektoren ville gerne gøre arbejdet.

Længe havde ministeriet tiltro til biblioteksfolkene, der som omtalt holdt det skjult for ministeriet, at videnskabsredaktørerne havde interesse for deres eget område. Da ministeriet skulle nedsætte et udvalg til at udarbejde et forslag om OA, var det igen biblioteksfolkene, som foreslog en sammensætning med halvdelen af medlemmerne fra bibliotekssektoren, mens de ikke indstillede en eneste redaktør eller udgiver. Ministeriet fik dog i kommissoriet indføjet, at de økonomiske konsekvenser af et forslag skulle undersøges, men da udvalgsarbejdet først kom i gang, så udvalget stort på ministeriets ønske og udarbejdede et forslag uden at kende konsekvenserne. Efter offentliggørelsen af forslaget i maj 2010 fremkom der kraftig kritik i de i alt 42 høringsvar. Blandt andet fandt Danske Universiteter det »bekymrende, at rapporten ikke i tilstrækkeligt omfang redegør for de omkostninger, der vil være involveret i en øget brug af OA (og finansieringen af disse). Dette bør undersøges nærmere, før der laves en national politik på området«. ⁷ Ministeriet underkendte herefter forslaget og bad OA-udvalget om et revideret forslag. Dette lå færdigt i marts 2011. Imidlertid var de økonomiske konsekvenser af forslaget stadig ikke undersøgt, og nok så interessant er det, at forslaget praktisk talt var identisk med det første, idet stort set ingen af de mange indvendinger var imødekommet.

Det var nu lagt op til, at ministeriet skulle træffe sin beslutning. Først på dette tidspunkt blev man klar over, at man havde et problem. På den

16 ene side havde ministeriet givet biblioteksfolkene frie tøjler til at udforme forslaget, på den anden side var det kun et fåtal i forskerverdenen, som aktivt gik ind for OA. Tværtimod havde Foreningen af Danske Videnskabsredaktører udgivet en meget kritisk rapport med budskabet om, at tingene skulle undersøges nøjere, da en uigennemtænkt beslutning i værste fald kunne medføre et sammenbrud af et velfungerende publicerings-system. Også Folketingets Udvalg for Videnskab og Teknologi havde som nævnt stillet mange kritiske spørgsmål.

FREMTIDSSCENARIO: OPEN ACCESS ANNO 2020

I skrivende stund kendes ministeriets beslutning om OA ikke. Tillad mig derfor at tegne et dystert, men ikke helt urealistisk fremtidsscenario for situationen i 2020. Videnskabsministeriet tør ikke kræve, at danske forskere skal publicere i den OA-version, som handler om selvarkivering. Modellen har alle chancer for at udvikle sig til en fiasko og en kilde til løbende konflikter på universiteterne. Samtidig vil alle eksisterende tidsskrifter besvære sig over, at deres økonomiske grundlag bliver undermineret. Derimod er det »gratis« for ministeriet at udstede en generel hensigtserklæring om fri adgang til forskning et år efter publicering, og det lykkes at overtale forskningsrådene til at følge dette som fast politik. Truslen mod tidsskrifternes økonomi er ikke så åbenlys, og det bliver forskernes problem at finde udgivelseskanaler, som opfylder disse betingelser. Forskningsrådenes politik tvinger i realiteten OA igennem. Den eneste bæredygtige udgivelsesform bliver herefter den forfatterbetalte udgivelse.

Konsekvensen af dette bliver en endnu skarpere opdeling af verdens videnskabspublicering. STM-området bliver domineret af store kommercielle virksomheder. Priserne for optagelse i de forfatterbetalte tidsskrifter stiger kraftigt, efter at markedet er blevet konsolideret. Universitetsbiblioteker og andre brugere skal på trods af den frie OA-adgang abonnere, idet forlagenes søgetjenester er meget mere kvalificerede end den søgning, der kan ske på »flade« pdf-filer på internettet. Artiklerne hos forlagene er tillige fyldt med interaktivt indhold og links til supplerende materiale. Udgifterne leverer høj kvalitet, men forskningsverdenen kommer til at betale udgifterne, som bliver taget fra forskningsbudgetterne. Derfor falder mængden af forskning i verden med henved 6%. For mindre specialtidsskrifter på STM-området (og tidsskrifter inden for humaniora og sam-

fundsvidenskab) bliver konsekvenserne alvorlige. Udgiverne har ikke råd til at etablere ekstra søgetjenester for deres udgivelser, hvorfor der ikke længere findes noget incitament for universiteterne til at abonnere. Kvaliteten af det udgivne bliver derfor ringere og ringere. Samtidig opstår problemet »institutionsløse forskere« (arbejdsløse eller pensionerede lektorer, professorer etc.), som ikke har råd til at finansiere udgivelsen af deres artikler selv. I mange fag når andelen af seriøs forskning, som ikke publiceres, op på 25%. Ingen har råd til at egne midler til at betale de 16.000 kroner eller 70.000 kroner, som det i 2011-priser koster at få hhv. en artikel og en bog udgivet.

Konsekvensen af OA bliver altså både en ringere kvalitet og en mindre mængde publiceret forskning. Forskerne mister 6% af deres forskningsmidler, og den udførte forskning bliver dårligere, da forskerne ikke længere kan bygge på de institutionsløse forskeres resultater. Alt i alt bliver forskningens vilkår forringet på udgiversiden, da OA bliver indført med tvang. Der sker dog også forringelser som følge af forhold hos forskningsinstitutionerne selv. Nu skal ikke alene en faglig redaktion sige god for optagelse af en artikel, men forskerens institut skal også bevilge økonomiske midler til publiceringen. Den tidligere formidlingsfrihed er dermed blevet erstattet af et lokalt slagsmål om publiceringsmidler, hvor innovative (dvs. kontroversielle) forskere får reducerede muligheder for at publicere. Forskningens fornyelse stagnerer.

Men hvad så med bibliotekerne? I tråd med at Biblioteksskolen i 2010 ændrede navn til Det Informationsvidenskabelige Akademi, forsvinder begrebet »bibliotek« i perioden frem til 2020. Kun Statsbiblioteket og Det Kgl. Bibliotek beholder endnu biblioteksbetegnelsen i deres navne, da de en tid endnu har ansvaret for håndskrifter og ældre bøger, som endnu ikke er blevet digitaliseret. På universiteterne forsvinder bibliotekerne. De studerende og forskerne råder fra deres daglige arbejdspladser over hele verdens videnskabelige litteratur. Centralt i København findes et mindre indkøbskontor, som anskaffer licenser til alle landets videnskabsmænd.

Men ét bibliotek forsætter dog med at eksistere: *Bibliotek for Læger*.

Formand for Foreningen af Danske Videnskabsredaktører
Jørgen Burchardt
Nyborgvej 13, 5750 Ringe
E-mail: jorgen.burchardt@mail.dk

SUMMARY

Jørgen Burchardt:

Open access – a threat against science

Bibl Læger 2011;203:X-X.

For almost a decade, the Danish library sector has lobbied amongst government agencies in order to obtain a mandatory "open access" policy. The Ministry of Science has recently published a proposal for such a policy, and soon the minister for science will make a binding decision. In this debate article, the chairman of The Organization of Danish Science Editors argues that "open access" is not beneficial for the researchers, but rather for the survival of the university libraries. Hence, the current policy is the result of consequent manipulation, and library executives have systematically prevented that editors and publishers obtain any influence. Several MPs are worried about the weakening of academic journals, but the former minister for science has given them misleading information to calm them down. In a future scenario, the author predicts that the Ministry of Science will decide upon a mandatory "open access" system. Consequently, research activity will lessen, and the quality of the articles will decline in many scientific journals. Further, the libraries will soon be out of business due to increasing digital publishing.

LITTERATUR

1. Burchardt J. Fra universitet til samfund. Forskningsformidlingens infrastruktur. Ringe: Kulturbøger, 2007.
2. Burchardt J. Selskaber og tidsskrifter. Ringe: Kulturbøger, 2007.
3. Burchardt J. Barrierer for »Open Access«. Hvorfor al videnskab af kvalitet endnu ikke er på nettet. DF Revy 2008;7:4-7.
4. http://www.denstoredanske.dk/Erhverv,_karriere_og_ledelse/P%C3%A6dagogik_og_uddannelse/Forskning/DANDOK?highlight=dandok.
5. Thorhaug J. Biblioteksstyrelsen: det statslige centralorgan. Strategi og indsatser. Et causeri. I: Krarup K, Nielsen NC, Bak SL et al, red. Kommunikation erstatter transport: den digitale revolution i danske forskningsbiblioteker 1980-2005. Festskrift til Karl Krarup. København: Museum Tusulanums Forlag, 2005:437-76.
6. Burchardt J. Hvordan Danmark får den bedste adgang til forskningsresultater? Forslag til en grundig undersøgelse af »Open Access«. Ringe: Foreningen af Danske Videnskabsredaktører, 2011.
7. Cotta-Schönberg M. En refleksion over universitetsbibliotekets fremtidsperspektiv anno 2009. Dansk Biblioteksforskning 2009;5:5-19, 99.
8. Engelhardt R. Open Access er godt for alle. Ingeniøren, 27. febr. 2011.
9. Folke- og Forskningsbiblioteksstatistik. København: Styrelsen for Bibliotek- og Medier, 2009.
10. Houghton J. Costs and benefits of alternative publishing models in Denmark. København: Styrelsen for Bibliotek- og Medier, 2009.
11. <http://dkuni.dk/Statistik/Universiteternes-statistiske-beredskab>.

NOTER

1. Brev fra Konkurrencestyrelsen til Foreningen af Danske Videnskabsredaktører.
2. Oplysninger fra foredrag af Michiel Kolman, Elsevier, 2011.
3. Udgifter (tabel B). Beløbet er rene udgifter til forskning uden udgifter til forskningsuddannelse.
4. Desværre opgiver statistikken ikke antallet af digitale abonnemeter, hvilket formentligt skyldes de komplicerede leveringsforhold ved digitale data.
5. Mail til Folketingets Udvalg for Videnskab og Teknologi, 22. juni 2011.
6. Forlagskoncernen Elsevier har indgået aftale med enkelte institutioner, fortrinsvis inden for lægevidenskab, hvor artikler fra støttede forskere skal publiceres i OA efter en periode.
7. Se hørings svar på Forsknings- og Innovationsstyrelsens hjemmeside (www.fi.dk).